

Percepcija žena u hrvatskim krajevima kroz rukopise 18. i 19. stoljeća

Ban, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:843320>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-23**



Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)





SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Klara Ban

**PERCEPCIJA ŽENA U HRVATSKIM
KRAJEVIMA NA PRIMJERU PUTOPISA 18.
STOLJEĆA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA POVIJEST

KLARA BAN

**PERCEPCIJA ŽENA U HRVATSKIM
KRAJEVIMA NA PRIMJERU PUTOPISA 18.
STOLJEĆA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc.dr.sc. Ivana Jukić Vidas

Zagreb, 2023.

SADRŽAJ

| | |
|--|-----|
| 1. Uvod..... | 1. |
| 2. Položaj žena u ranonovovjekovnoj Europi | 2. |
| 3. Žene u hrvatskim povijesnim zemljama: percepcija putopisaca..... | 8. |
| 3.1. Percepcija položaja žena u hrvatskim povijesnim zemljama: fokus obitelj | 9. |
| 3.2. Percepcija položaja žena u hrvatskim povijesnim zemljama: fokus rad..... | 10. |
| 3.3. Žene i bogatstvo svakodnevnice u putopisima | 12. |
| 4. Zaključak | 15. |
| 5. Literatura | 16. |

1. Uvod

Ovaj završni rad temelji se na prikazu žena u tekstu dva putopisa iz 18. stoljeća, *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena* autora Baltazara Haqueta i djelo *Povijesni i zemljopisni opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema* Friedricha Wilhema von Taubea. U središtu istraživanja jest njihova percepcija žene, njihov položaj i status u društvu hrvatskih povijesnih zemalja, te kako njihova percepcija korespondira s uobičajenim povijesnim okolnostima položaja žena u ranonovovjekovnoj Europi.

Europska i svjetska historiografija - a oslanjam se na tezu povjesničarke Marry Wiesner-Hanks - kada analizira položaj i status žena u rano novovjekovnoj Europi suglasna je da su žene bile podređene muškarcima. Ta činjenica oblikovala je status žena u raznim područjima poput zakona, obitelji, religije, mogućnost obrazovanja, radnih odnosa i mnogim drugim društvenim okolnostima. No, autorica također ističe da unatoč tom opće prihvaćenom društvenom pravilu podređenosti, značajno su utjecale na svoju svakodnevnicu i doprinijele razvoju društva kakvog danas poznajemo.

Rad primjenjuje ovu historiografski opće prihvaćenu tezu o statusu žena u rano novovjekovnoj Europi na primjeru analize dvaju putopisa nastali kao rezultat putovanja diljem hrvatskog područja. Prikaz žena u djelima dvojice autora potvrđuje tezu o podređenosti, sam pristup i opisivanje žena kod obojice autora vidljivo je da su se marginalno osvrnuli na temu žena uz opis koji nam jasno daje do znanja da u centar zbivanja u rano novovjekovnoj Europi je muškarac.

Rad je podijeljen na dvije veće cjeline. Prvi dio rada donosi pregled statusa žena u onodobnoj Europi ovisno o društvenoj skupini kojoj su te žene pripadale. Prikazom europskog razvoja društva povezujemo i uspoređujemo kakav je bio položaj i status žene sa područja Dalmacije, Like, Istre, Slavonije i Srijema. U prvom planu su žene pripadnice nižeg društvenog sloja jer autori opisuju svakodnevnicu stanovnika uglavnom ruralnog stanovništva. To dodatno dijelimo na poglavlja koja opisuju ponašanje žena u različitim životnim prigodama poput žene i njihove uloge u obitelji, žene i posao, žene i običaji, žene i stil oblačenja. Te zaključno prihvatiti ili osporiti tezu na temelju cjelokupnog prikaza rada.

2. Položaj žena u rano novovjekovnoj Europi

Za bolje razumijevanje položaja žene treba poznavati povijesne okolnosti koje se događaju u rano novovjekovnom razdoblju. Razdoblje između 1450. i 1789. godine bilo je popraćeno značajnim procesima poput otkriće Amerike i društvenim procesima poput reformacije, renesanse, znanstvene revolucije i prosvjetiteljstva, procesima koji se općenito povezuju s civilizacijskim napretkom. No s druge strane, ranonovovjekovno društvo je i dalje ostalo nerazvijeno i podijeljeno na staleže, vlada velika nestašica hrane, razne bolesti koje su harale tim dobom poput kuge ili crne smrti. Biti žena u ranom novom vijeku u Europi ovisila je o društvenom statusu, zemljopisnom položaju, vjerskoj i etničkoj pripadnosti i ruralnom ili urbanom okruženju.¹ Historiografska istraživanja povijesti žena intenzivirala se 1970-ih jer se postavljalo pitanje kako su žene doprinosile događajima i pokretima koji su obilježili to vrijeme poput renesanse, reformacije, razvitku kapitalizma. Kada autorica Wiesner – Hanks sažeto prikazuje sliku žena u rano novo vjekovnom društvu, provlači temu kroz osnovna područja poput pravo i pravni sustav, posao i vjerski život. Pravni zakoni ograničavali su žene u tolikoj mjeri da bez prisutnosti i dozvole svojih muževa nisu mogle tužiti, stvarati ugovore ili ići na sud. Proširenje Rimskog prava imao je negativni utjecaj na ženski status zbog strožeg provođenja već postojećih zakona. Žene diljem Europe postale su odgovorne za svoja krivična djela i mogle su biti mučene i pogubljene baš kao i muškarci. Čast je igrala veliku ulogu, pripadnice nižih slojeva svoju čast su mogle braniti uvredama i fizičkim okršajima, ali takvo ponašanje kod žena višeg statusa bilo je neprihvatljivo pa su njihovu časti branili muškarci. ako su žene i muškarci radili isti posao i dalje su bile inferiornije. Muškarci su se mogli školovati i tako dobiti dodatno znanje što je uzrokovalo razliku zarade do čak 10 puta više. Smatrale su se ne sposobne za razne poslove. Rod je oblikovao i podjelu posla na selu tako što su muškarci obavljali fizičke poslove dok su žene izvršavale poslove u kući. Na urbanim prostorima bile su zaposlene na tržnici prodavajući razne proizvode. S druge strane, za vrijeme velikih vjerskih pokreta poput reformacije i protureformacije žene su poznate kao jedne od glavnih sudionika. Do Tridentskog koncila žene su bile isključene iz vjerskih

¹ Marry Wiesner-Hanks, "Women", u: Jonathan Dewald (ur), Europe 1450-1798. *Encyclopedia of the Early Modern World*, vol.6, (New York: Charles Scribner's Sons, 2004), 233

ceremonija, nakon koncila dolazi do pozitivne promjene za žene, čak stvaraju svoje zajednice i društvene pokrete.² Spolna razlika koja je bila prisutna uvelike je umanjila mogućnost napredovanja i uspjeha žena. Sama podređenost očitovala se i u zapisima o ženama koji su nastali od kada postoje povijesni zapisi, učeni i školovani muškarci pokušali su objasniti što to ženu čini drugačijom od muškarca i kako se ona treba ponašati u skladu sa svojim obavezama.

„Women are created for no other purpose than to serve men and be their helpers. If women grow weary or even die while bearing children, that doesn't harm anything. Let them bear children to death; they are created for that.“ – Martin Luther³

Ovaj primjer nam daje autorica Marry Wiesner-Hanks kao dokaz kakav je bio pogled većine muškaraca na ulogu žene u rano novovjekovnom društvu.⁴ Unatoč tomu neke su imale priliku pridonijeti društvu. Imućnije obitelji su imale veće mogućnosti pružiti bolji život svojim nasljednicama te im uz to priuštiti obrazovanje, ugled zbog obiteljskog prezimena. Njemica Sophie von La Roche bila je jedna od djevojčica koje su obrazovane u kući te je već sa tri godine razumno znala čitati i govoriti, a sa dvanaest godina postala je sposobna da bude očeva knjižničarka. Maria Annu (nadimak Nanerl) Mozart, sestru skladatelja Wolfganga Amadeusa Mozarta, podučavao je otac. Maria i Marianne Lamorthe, kćeri odvjetnika iz Bordeauxa, stekle su veće obrazovanje i od svoje braće što je bio novitet za takvu društvenu sredinu.⁵ U konačnici, situacija žena nije se puno promijenila u ovom stoljeću, ali bio je dovoljan ovakav mali korak za današnja prava žena u Europi. Za vrijeme demografskih promjena i ekspanzionističkih ratova zajedno sa prosvjetiteljskim idealima, većina siromašnih žena bila je u strahu zbog ratnih posljedica koje su mogle zadesiti njihovu obitelj. Najveći problemi su im bili muževa djelatnost, zdravlje djece, napredak i dostupnost hrane.⁶

Značajne doprinose autorica nam iznosi u doba prosvjetiteljstva, intelektualni i duhovni pokret u čijem središtu se nalazi čovjek, kada znanstvenu scenu zauzimaju važna imena poput Isaac Newtona, Renee Descartes i dr. Madame de Chatelet prva je prevela Newtonovu knjigu “Principia“ na francuski jezik i tvrdila je da žene zbog nejednakog i ograničenog obrazovanja su bile uskraćene razvijati svoje teorije znanosti poput muškaraca.⁷ Nekoliko godina nakon,

²Wiesner-Hanks, “Women“, 233-240.

³Marry Wiesner-Hanks, *Women and Gender in Early Modern Europe*. (Cambridge University Press: Cambridge, 2008), 17-18.

⁴Wiesner-Hanks, *Women and Gender*, 17-18.

⁵Jeannin Hurl Eamon, *Women's roles in eighteenth – century Europe*, (Greenwood: Oxford, 2010), 98.

⁶Hurl Eamon, *Women's roles*, 110.

⁷Wiesner-Hanks, *Women and Gender*, 41.

za vrijeme znanstvene revolucije, povijesti su poznata prva imena žena značajnih za razvoj znanosti.

Zbog daljnjeg razumijevanja rada potrebno je osvrnuti se na niži sloj društva jer upravo tom društvenom statusu autori naših putopisa hrvatskih područja posvećuju najviše pažnje. Demografske promjene, ekspanzionistički ratovi i prosvjetiteljski ideali zahvatili su žena samo periferno. Prilike za obrazovanje ili daljnji napredak mnogim djevojčicama su i dalje uskraćene u vrijeme prosvjetiteljstva, pokret koji je naglasak stavljao na razum i znanost. Ovisno o njihovoj ulozi, mlade djevojke su obavljale razne poslove kako bi pomogle obitelji da opstanu. Moramo razumjeti da je ovo bilo razdoblje kada je većina roditelja rabila djecu kao jeftinu radnu snagu, pogotovo siromašne obitelji.⁸ Žene u Europi osamnaestog stoljeća bile su opterećene sa pitanjem opstanka, zdravljem i dostupnosti hrane.⁹ Prema istraživanjima zadaća njihovog postojanja je bila udaja i nastavljanje loze ili zaređenje za samostan, cijeli život pod budnim okom muškarca (otac, muž, brat, sin i sl.). Siromašne žene proživljavale su težak i kontroliran život, vođen normama poput vjerskih zakona i nekim tada uobičajenim pravilima rano vjekovnog društva. Odgovorne su „glavi kuće“ za sve svoje postupke i jako je važno da ne osramote kuću jer bi se smatralo da ju muž nije dobro odgojio. Za njih nije bilo dana odmora, one su prehranjivale svoju obitelj radeći u poljoprivredi i pripremajući sve što je potrebno kako bi jedna obitelj preživjela, nažalost, istu budućnost su imale njihove kćerke koje su od rane dobi bile uključene u kućanske poslove. U slučaju smrti partnera, žena udovica nastavlja dalje sa svojim životom u zajedničkoj kući, ali uz financijske probleme. Obrazovanje im je bilo svedeno na minimum jer se društvo pribojavalo da bi žene mogle sa svojom inteligencijom promijeniti društveni poredak, a samostalnost nije dolazila u obzir. Često su žene koje su kršile određena pravila društva bile osuđene na razne domišljate načine. Pritisci izazvani brzim demografskim rastom i promjenama u poljoprivrednoj praksi predstavljali su ozbiljne terete za siromahe koji su tražili promjene kroz prosvjede. U tim akcijama bile su žene aktivne kao i muškarci.¹⁰

Stereotipi za ženu smatrali su da je najvažnija udaja i osnivanje obitelji. Većinom su to bili dogovoreni brakovi preko roditelja ili nekim drugim putem zbog uvjerenja da svaka djevojka mora doživjeti čin udaje kada za to dođe vrijeme. Društvo je živjelo u uvjerenju da je to temelj odrastanja i priprema za majčinstvo. Neki povjesničari vjeruju da su žene iz osamnaestog stoljeća imale bolje šanse za postizanje bračne sreće nego njihovi predci, a neki

⁸ Hurl Eamon, *Women's roles*, 6-7.

⁹ Isto, Introduction

¹⁰ Isto, 28.

tvrde da se bračna ravnopravnost pojavila u vrijeme prosvjetiteljstva. Iako ovo ostaje tema rasprave, preživjelo je mnogo više pisanih izvora u kojima saznajemo o emocionalnoj vezi između bračnog para u vrijeme prosvjetiteljske Europe.¹¹ S druge strane u slučaju fizičkog ili psihičkog zlostavljanja, zakonom je zabranjena rastava, u obzir dolazi jedino prevara partnera kao važan argument. Nedugo nakon braka, slijedi trudnoća kroz koju žena prolazi bez muške brige i pomoći. Jedino se muž pozove u vrijeme poroda ako žena ili dijete umiru ili su već umrli. Često su nakon poroda znale imati traumatična iskustva ili psihičke tegobe zbog lošeg ishoda ili jednostavno samoće.¹² Najsiromašnije žene Europe možda su zapravo bile najslobodnije okončati loše brakove. U Rusiji su mogle doći u komunu i reći da ne vole svoga muža i da žele rastavu, s druge strane u Engleskoj su muževi „prodavali“ svoje žene njihovim ljubavnicima. Dostupnost razvoda ne može zamagliti činjenicu da žene osamnaestog stoljeća još uvijek žive duboko u patrijarhalnom društvu. Njihove su slobode bile ograničene kulturom i pravnim sustavom koji je dodijelio lavovski dio moći i prava muževima.¹³ Nakon muževe smrti žene nazivaju udovicama koje su u potrazi za drugim muškarcem jer često znaju upasti u financijske probleme. Mlade udovice prije pronađu novog muža, dok starije žene (po Marry Wiesner-Hanks taj naziv imaju žene u menopauzi) često ostanu same do kraja života.¹⁴ Opće je poznato da u doba prosvjetiteljstva, koje obrađuje ponajviše autorica Jeannin Hurl Eamon, preljub je postao kao uobičajena stvar. Na primjeru već spomenute prevoditeljice Madame de Chatelet koja je sa svojim ljubavnikom Marquis de Saint – Lambertom imala dijete dok je živjela sa Voltairom, svojim bivšim ljubavnikom.¹⁵

Majčinstvo je jedna od najvažnijih uloga koje žena može imati i doživjeti. Iako su povjesničari zauzeli stav da su u prošlim razdobljima roditelji bili hladni i bezosjećajni, to uvjerenje srušili su pisani dokazi da su rano novovjekovne žene jako vezane za svoju obitelj i djecu . Zabilježeno je da majke koje su morale zbog financijske nemoći napustiti svoju djecu često tražile pokajanje zbog tog čina. Rani novi vijek sa sobom je nosio mračne životne situacije, pa tako i smrt djece ili neizlječive bolesti u to vrijeme. To je dovodilo žene do depresije ili suicidalnih misli, a one majke koje nisu pokazivale emocije smatrane su mentalno zaostalima ili psihički nestabilnim osobama.¹⁶ U vrijeme prosvjetiteljstva na majčinstvo se

¹¹ Hurl Eamon, *Women's roles*, 14.

¹² Wiesner-Hanks, *Women and Gender*, 145-146.

¹³ Hurl Eamon, *Women's roles*, 17.

¹⁴ Wiesner-Hanks, *Women and Gender*, 98.

¹⁵ Hurl Eamon, *Women's roles*, 16.

¹⁶ Wiesner-Hanks, *Women and Gender*, 92.

poimalo kao božansko djelovanje, a žene su trebale biti kompas u svojoj obitelji. Sa tom mišlju po prvi puta se javlja javna potreba za obrazovanjem žena, ali ne kako bi one imale jednaka prava već kako bi mogle svoje znanje prenijeti na potomstvo. Prema Rousseauu, “najranije obrazovanje... nedvojbeno je ženski posao. Ako je autor prirode mislio dodijeliti muškarcima posao, dao bi im mlijeko da nahrane dijete.”¹⁷

Posao kod rano novovjekovnih žena možemo razmatrati kroz nekoliko segmenata, ali svakako valja istaknuti da su većinu poslova obavljale same. Njihova podređenost u poslu odražavala se na primjeru školovanja. Muškarci su imali priliku se školovati i tako dobiti dodatno znanje što je uzrokovalo razliku zarade do čak deset puta više. Drugi primjer je nesposobnost, koje je društvo promoviralo kako bi je prikazali kao nesposobnu za „muške“ poslove. Također, rod je oblikovao i podjelu posla na selu tako što su muškarci obavljali fizičke poslove dok su žene izvršavale poslove u kući, a one koje su živjele u gradu najčešće su radile na tržnicama.¹⁸ Iako je rad europskih žena doživio značajne promjene, mnoge njegove temeljne značajke ostale su iste. U doba prosvjetiteljstva došlo je do eksplozije stanovništva, koja je pomogla izazvati ratove, glad i poljoprivredne reforme koje su europskim radnicima stavile značajne poteškoće. Nosile su se s tim poteškoćama kao i uvijek, pronalazeći nove niše u sektorima kao što su kućanske usluge i krojačice. Kad su vremena postala izuzetno teška, obraćali su se za pomoć župi ili se prepuštali raznim obrta za održavanje. Kao i kod njihovih predaka, priča o ženskom radu u doba prosvjetiteljstva je doba preživljavanja unatoč nepovoljnim izgledima.¹⁹ Žene i kćeri farmera kombinirale su kuhanje i brigu o djeci uz ostale kućanske poslove; žene i kćeri obrtnika slično su žonglirale u radionicama koje su služile i kao životni prostor, dok žene i kćeri odvjetnika, liječnika i drugih profesionalaca nisu bile dovoljno obrazovane kako bi pomagale u takvim sektorima. Dakle, kako je u osamnaestom stoljeću rastao “stalež” profesionalaca, tako je rasla i vidljivost rada žena usmjeren na kuću. Uloga žene u kućanstvu vidljiva je i među siromašnijim slojevima koji se suočio s ekonomskim poteškoćama osamnaestog stoljeća. Rat, glad i poljoprivredne reforme predstavljale su značajne poteškoće za žene nižeg društvenog staleža diljem svijeta. Stoljeće je doživjelo brojne nemire i prosvjede u kojima su žene sudionice na primjer za vrijeme prosvjeda zbog visokih cijena žitarica.²⁰ Žene su osuđene da su nepodobne za određene poslove, poput rezanja stakla jer su nespretne, s druge strane te iste žene su radile odjeću sa uzorkom čipke ili

¹⁷ Hurl Eamon, *Women's roles*, 7-8.

¹⁸ Wiesner-Hanks, “Women“, 235.

¹⁹ Hurl Eamon, *Women's roles*, 25.

²⁰ Isto, 27-28.

od svilenog konca koje su zahtijevale puno više spretnosti. Često su plaćene upola od muškarca za isti posao koji su obavljale, sa obrazloženjem da su same i moraju samo uzdržavati sebe dok se ne udaju ili da im je dovoljno toliko novca kako bi malo pripomogle mužu.²¹ Žene iz ruralnih područja koje pripadaju nižem sloju društva bile su povezane uz obitelj i kućanske poslove oko i u kući. Prehranjivale su djecu, sama razlika od imućnijih žena koje su često uzimale dojilje kako bi im prehranile novorođenčad, brinule se o životinjama (stoka), radile u polju i uzgajale hranu za obitelj, prodavale svoje proizvode na tržnici. Siromašne obitelji, na temelju razvoja društva i pojave feudalizma, postaju vezane različitim obavezama uz gospodara zemlje i pravno su mu podložni samo kako bi preživjeli, a neke žene su zadobile ulogu sluškinja. Najteži posao je bila obrada svile i šivanje svilenim koncem, u povijesti se ističu radionice koje su započele svoje obrte, a za radnike iskorištavale siročad kojima je hitno trebao novac ili hrana kako bi preživjeli. Već tada vidimo upotrebu jeftine radne snage koja je ostala sve do danas u funkciji u nekim nerazvijenijim državama.²² Osim poljoprivrednih i obrtničkih grana polako nastaju inovacije u tehnologijama koje će na kraju dovesti do opadanja ručnog pređenja, pletenja i tkanja. Iako su neke žene dobile posao u novim tvornicama koje su počele niknuti, većina fizičkih radnika nastavila je s proizvodnjom tekstila za sve manje plaće.²³ Guvernante su obično bile same žene iz srednje klase, čije su obitelji zadesile teška vremena. Žene ovog društvenog porijekla suočile su se sa ograničenim mogućnostima preživljavanja ako nisu imale roditelje ili muža za opskrbu za njih. Za razliku od nižih na društvenoj ljestvici, plemkinje su morale ostati ugledne i nije im dozvoljeno zarađivati za život bilo kojom vrstom trgovine. Biti guvernanta omogućilo im je održavanje i da zadrže trunku dostojanstva što im je ostalo.²⁴ Ovo razdoblje poznato je i po razvoju obrtničkih cehova ili družina kojim su se stjecali sigurniji uvjeti života i opstanka, a zadatak im je bio da unaprjeđuju i štite interese obrtnika. Cehovi su dugo štitili svoj monopol u proizvodnji, što je općenito imalo učinak ograničavanja sloboda žena da u potpunosti sudjeluju u dobiti bilo kojeg zanata. Njemačka je, na primjer, strogo provodila cehovske propise kako bi isključila žene iz većine zanatskih radova, za razliku od Francuske, gdje su do posljednje četvrtine stoljeća žene mogle proizvoditi razne proizvode na takozvanim sivim tržištima koji su izbjegli cehovsku ili državnu cenzuru.²⁵ Na primjeru cijele obitelji koja obrađuje posao nekog obrtnika koji je osnovao svoj ceh, tada mu žena i djeca pomažu više

²¹ Wiesner-Hanks, *Women and Gender*, 104-105.

²² Isto, 108–110.

²³ Hurl Eamon, *Women's roles*, 32.

²⁴ Isto, 36.

²⁵ Isto, 37.

formalno u njegovom ostvarivanju cehovskog cilja. Služili su više kao izvor radne snage kada je to bilo potrebno. U slučaju smrti muža ona nastavlja njegov posao, ali nema ulogu u cehu kao njezin muž. Njihova sposobnost i motiviranost nije se cijenila nego se više gledao odnos sa predstavnikom ceha ili kako su ga nazivali starješinom.²⁶ Položaj žena popraćen je i potrebnom pomoći koje su tražile u župi ili općini, ali uzimajući u obzir da nije uvijek bilo odaziva. Žene koje su potražile pomoć u župama često su primljene pod uvjetom stanovanja u radnom domu. Odbijene su morale pronaći druge izvore preživljavanja, nažalost neke su otišle u smjeru prostitucije koja je bila najzloglasnije utočište žena koje su dotakle dno siromaštva samo kako bi spojile kraj sa krajem u životnom smislu.²⁷

3. Žene u hrvatskim povijesnim zemljama: percepcija putopisaca

Ovo poglavlje se temelji djelima putopisaca Baltazara Hacqueta i Friedricha Wilhelm von Taubea, koji su svojim putovanjima kroz Dalmaciju, Liku, Istru, Slavoniju i Srijem u 18.stoljeću zabilježili dio povijesti svakodnevnice na području hrvatskih povijesnih zemalja. Hacquet (1739.-1815.) se proslavio kao poznati vojni kirurg i profesor anatomije u Ljubljani. Bavio se proučavanjem staroslavenskih naroda što ga je i dovelo do toga da napiše putopis „Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena“.²⁸ Pažnju je usmjerio na stanovnike od Jadranskog mora pa sve do Crnog mora, iznosi opise njihovih života i običaje, zanate i obrte, itd., te ih podijelio po običajima i međusobnim razlikama (svako *pleme*, tako autor naziva etničke skupine koje susreće na području današnje Dalmacije i Like, ima zasebno poglavlje). Nakon određenog razdoblja boravka u tim krajevima pri svom povratku objavljuje putopis. Djelo je posvetio Njegovom veličanstvu Franji II. koje je dovršio i objavio 12. ožujka 1801. u Lembergu.²⁹ Hrvatski prijevod objavio je 2008. godine Etnografski muzej u Splitu. Njegov suvremenik von Taube (1728.-1778.) po struci bio je pravnik, no svoj život proveo je putujući. Osim opisa ustrojstva engleskih kolonija u Africi i Južnoj Americi zabilježio je opis hrvatskih krajeva u dijelu „Povijesni i zemljopisni opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema“. Poznato je da je u ovim krajevima boravio deset godina većinom okružen pravoslavnim stanovništvom što se odrazilo na njegov rad.³⁰ Putopis *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena* raspoređen je u

²⁶ Wiesner-Hanks, *Women and Gender*, 126 – 127.

²⁷ Hurl Eamon, *Women's roles*, 38-40.

²⁸ Hacquet, Balthazar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 6. 2023. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24011>

²⁹ Baltazar Hacquet, *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, prev. Božidarka Ščerbe-Haupt (Split: Etnografski muzej, 2008), Uvod

³⁰ Stjepan Sršan, „Friedrich Wilhelm von Taube: Opis Slavonije i Srijema 1777./8. godine“, *Medicinski Vjesnik* 44 (2012), br. 1-4: 183.-195.

nekoliko svezaka. Podijeljen je po opisima svake etničke skupine. Tijekom proučavanja putopisnih zapisa mogu se prepoznati opisi krajeva (prostorna obilježja), naroda i zemalja koji ih nastanjuju, svakodnevnice i običaji, uz opis materijalne kulture i duhovnoga života. S druge strane, putopis *Povijesni i zemljopisni opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema* ima detaljan i cjeloviti prikaz etničkih skupina bez unutarne podjele kao kod Hacqueta. Autor nam daje lokalnu sliku Slavonije i Srijema te ju uspoređuje sa svjetskim okvirima društva. U djelu nam predstavlja nedostatke istočnog hrvatskog područja potkrijepljene sa uzrocima takvog stanja.³¹

Položaj žena u ranom novom vijeku u Europi ovisio je o različitim okolnostima. Jedna od njih je bila svakako sredina, bilo da govorimo o geografskoj ili o užoj zajednici. I Hacquet i Taube temelje svoja zapažanja na promatranju ruralne zajednice. Kroz detaljnu analizu spomenutih putopisnih djela primjećujemo da oba pisca pridaju pažnju ženama iako u različitoj mjeri, što se pokazalo kroz daljnji dio rada gdje su puno više zastupljene i opisane žene uz obalu, dok žene iz naroda kontinentalne Hrvatske prikazane su kroz opis muškarca i poneki spomen na njihovu ulogu.

3.1. položaja žena u hrvatskim povijesnim zemljama: fokus obitelj

U putopisu Haquet opisuje prostor Dalmacije i njezine stanovnike kao razne plemenske zajednice poput Morlaka, Horvata ili Hrvata, Dalmatinaca, Likana, ... Žene su ovdje, kao i u čitavom svijetu, bile potlačene i inferiorne muškarcu. Za djevojku je sramota izgubiti nevinost, tako da se često dogodi da ona zbog toga pobjegne od obitelji ili napusti domovinu. Izlagane su teškim naporima i životnim uvjetima s kojima su se svakodnevno nosile, a za glavni primjer poslužit ćemo se porodom. Nakon udaje i svatovskih običaja dolazi do začetka ploda između muža i žene, zanimljivo je to da su žene rađale u okolnim kolibama na nekom udaljenom mjestu bez ikakve pomoći muškarca, te odmah po porodu dijete su prale hladnom vodom i nastavljale svoje uobičajene kućne poslove. Žene gotovo svih ilirskih naroda dugo doje svoje djecu, smatra se da ih doje sve do ponovne trudnoće.³² Roditeljska ljubav prema svojoj djeci je velika u plemenima, autor pogotovo ističe pleme Hrvati kao primjer umjerene ljubavi. Najstariji muškarac u kući (bio to otac ili najstariji sin) predstavlja "Gospodara" koji nadgleda sve poslove i svi ga moraju slušati. Njegova žena ili najstarija žena u kući se uglavnom bavi odgojem i može kazniti svih bez ikakvih prigovora ostalih članova obitelji.

³¹ Sršan, *Friedrich Wilhelm von Taube: Opis Slavonije i Srijema 1777./8. godine*, 183.-195.

³² Hacquet, *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, 84.

Najmlađa žena mora obavljati najteže i najniže poslove.³³ Nekolicina stanovnika opisana je sa pojmom surovih Slavena koji svoje žene ostave u štali da rađaju bez osnovnih potreba i dok traje porod oni je izbjegavaju i preziru.³⁴

Taube se pak osvrće na sjevernije dijelove Hrvatske, to jest na Slavoniju i Srijem. Za razliku od Hrvata, Slavonci nimalo ne paze svoju djecu, kupaju se u rijekama te u zimsko vrijeme cijeli dan trče po snijegu, a na sebi imaju samo jednu košulju zbog siromaštva. Kada dođu kući majka im da gutljaj rakije kako bi se ugrijali, ali bez ikakve majčinske ljubavi i pažnje jer majka imala dovoljno svojih briga kao što su održavanje kuće. Problem tome je bio odlazak muškarca na bojno polje zbog mnogobrojnih turskih ratova i granice sa Osmanskim Carstvom. Poznato nam je da u to vrijeme dolazi do Habsburško-turskog rata (1788. – 1791. godine) i Slavonija je bila granica sa Osmanskim Carstvom. Ako se dogodi da graničar napusti svoju službu njegova kuća se razara i obitelj biva otjerana, također postoji i situacija u kojoj se u obitelji najstariji sin šalje u vojsku pod obavezom. U putopisu autor opisuje život činovnika i sluga koji se bave trgovačkom robom. Ističe njihovu tužnu sudbinu – smrt zbog kuge ili groznice, a kao utjehu njihovim obiteljima poklanja se sirotanski talir ili njem. *Waisenthalir*.³⁵

U usporedbi ova dva odlomka primjećujemo povijesne razlike u 18. stoljeću koje su oblikovale tadašnje društvo. Slavonija i Srijem nalaze se uz granicu i obilježene su ratom te se njihov opis više odnosi na ratne nepogode Habsburško-turskog rata. Dok na obalnom području današnje Hrvatske primjećujemo ponešto lagodniji život. Obe strane obilježava veliko siromaštvo i zaostalost, ali iščitavanjem dvaju putopisa primjećujemo da Hacquet pridaje pažnju ženama sa više činjenica o njihovim tradicionalnim običajima i odnosima prema obitelji nego Taube koji ženu predstavlja kroz lik i djelo muškarca i njezinu ulogu.

3.2. Percepcija položaja žena u hrvatskim povijesnim zemljama: fokus rad

U ranom novom vijeku riječ žena i rad ne idu jedno bez drugoga, pogotovo u seoskim zajednicama. Selo je centar hrvatskih povijesnih zemalja u 18. i 19. stoljeću zbog nerazvijenosti i zaostalosti. Obilježja sela su zemljoradnja i stočarstvo još od doba neolitika. Poslovi u Slavoniji, Srijemu, Istri, Lici i Dalmaciji za žene su veoma slični ali uvjetovani obilježjima teritorija poput krševitog, planinskog, nizinskog područja. Dalmacija, Lika i Istra poznate su po krševitom reljefu, dok Slavoniju i Srijem obilježava ravnica i plodno tlo.

³³ Isto, 90-91.

³⁴ Hacquet, *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, 114 i 123.

³⁵ Friedrich Wilhelm von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*, prev. Stjepan Sršan. (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2012), 20 – 22.

Za stanovnike Dalmacije, dalmatinskog zaleđa, Istre poput Liburna (Istra), Morlaka, žene su poznate kao snažne i brižne koje svoje poslove obavljaju svakodnevno bez pomoći muškarca. Odlazak po vodu ili donošenje namirnica u kući one obavljaju samostalno tako što teret nose na glavi. Upravo jedan od takvih primjera opisuje nam autor u putopisu kada žene babice moraju pješačiti nekoliko kilometara kako bi pokrstile dijete, pokušavaju dijete održati na glavi, ali zbog nemoći znalo im se dogoditi da dijete padne i ozlijedi se ili umre.³⁶ Ljeti kad obavljaju teške poslove nemaju ili imaju tek slabu mjesečnicu (menstruaciju) zbog loše ishrane i velikih napora, a zimi zbog odjevne kombinacije pate od hladnoće.³⁷ Žene u Istri se ističu kao jako spretne ribarice koje uz kućanske poslove običavaju plesti i ribarske mreže što prikazuje njihovu važnost u različitim poslovima. Iako kroz čitanje možemo doživjeti kao da su žene ropkinje i da je njihov posao težak poput opisa Morlakinja u čiji popis poslovnih djelatnosti znači nositi na glavi vreću (od kozje kože) punu vina, na leđima ima dijete i preslicu sa strane, ipak primjećuje njihovu spretnost i umijeće u raznolikim poslovima koji zahtijevaju veliku požrtvovnost. Majke često proklinju kada rode žensko dijete zbog sudbine koja je tom djetetu pisana.³⁸ Hacquet spominje i Slavonke te se referira na Taubea i na njegove spise koje ćemo obraditi u slijedećem odlomku.³⁹

Taube prikazuje žene u Slavonskim i Srijemskim područjima kao jako spretne u svojim poslovima što je zapravo uvećavalo njihove prilike za udaju. Ako je djevojka spretnija u obavljanju kućanskih poslova, u pletenju, šivanju, to je njezina cijena i mogućnost za udaju veća. Koliko god to u suvremenom svijetu zvučalo surovo, moramo znati da su ugovoreni brakovi bili svakodnevnicom tadašnjem pojmu obitelji i udaje. Otac svoju kćer prodaje onome tko nudi najveću novčanu cijenu što se zna produljiti i mjesecima. Zabilježeno je kako žene moraju raditi dok muž sjedi doma skršenih ruku, zato nije ni čudo ako je moraju platiti više s obzirom na njenu vještinu.⁴⁰ Žene u Slavoniji značajno su pridonijele razvoju tekstilne manufakture. Zadužene su za bojanje janjeće kožice plavom bojom i prodajom, budući da su čudnovato vješte u tom zanatu. Jedno takvo krzno stoji samo 8 dukata, a poznato je kao jako kvalitetno i lako se održava što bi mu trebalo povećati vrijednost. One znaju obojiti cvijećem i korijenjem sve što se sastoji od vune, pamuka, svile i lana. Ne samo lijepo nego i trajno te postojano, ali svoju vještinu jako taje i ne bi je odale ni za novac.⁴¹ Drugi važan zanat kojim

³⁶ Hacquet, *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, 50-53.

³⁷ Isto, 75-76.

³⁸ Isto, 84-86.

³⁹ Isto, 137.

⁴⁰ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*, 50.

⁴¹ Isto, 94.

se bave žene je uzgoj svilene bube koji je uveden tek 1761.godine, ali se ipak brzo proširio. Budući da gajenje dudovog svilca nije nikakav težak posao, često su to znala obavljati djeca.⁴² U Vukovaru se mlade djevojke bave odmotavanjem čahura svilene bube i predionice sirove svile.⁴³

3.3. Žene i bogatstvo svakodnevnicu u putopisima

Svakodnevnicu u hrvatskim povijesnim zemljama nije bila ispunjena samo ratovima i životnim poteškoćama. Običaji i tradicionalna kultura, značajno su pridonosili kulturnom bogatstvu kakvog danas poznajemo. Žene i uloga žene u toj svakodnevici prozor je u materijalnu kulturu hrvatskog povijesnog prostora te putopisci otvaraju i taj pogled na prošlost. Ovo je posebno vidljivo ako opišemo svadbene običaje i odijevanje. Kroz analize teksta možemo primijetiti važnost rituala, odnosno običaja koji su slični za većinu Ilira i Slavena. Najvažniji ritual kroz koji prolazi jedna djevojka je čin vjenčanja, a razlikuje se od naroda do naroda. U daljnjem tekstu istaknuti su najzanimljiviji rituali nekoliko plemena, ali na umu treba imati da svaki narod ima više sličnosti nego različitosti. Na primjeru rituala svadbe gdje mladoženja šalje prosca kako bi otkupio mladu, zatim započinje slavlje i donosi se tradicionalno jelo štrukli uz puno vina možemo primijetiti današnju srodnost.⁴⁴ Kod Istrana svadba je veoma siromašna, na mladu se oblači tradicionalna nošnja i na glavi bijela marama kao simbol žene svih slavenskih naroda. Po završetku čina vjenčanja, bio je običaj vidjeti mladu kako navaljuje na mladoženju i napada ga kao i ostale žene te ga tako čupaju dok ne izađe iz crkve. Nakon slavlja oni odlaze u zajedničku kuću, a idući dan im na vrata dolazi starješina koji mladoj preporučuje kućanske poslove. Ukoliko se udala neka udovica tada narod svira zastrašujuću melodiju sa loncima i metalnim stvarima kako bi iskazali svoje nezadovoljstvo i njezinu sramotu, povezuju se najviše sa Dolencima.⁴⁵ Jedan od originalnijih svadbenih rituala imali su Kočevarci po tome što mlada mladoženji daje vrč vina koji on nakon što ga ispije baca na tlo. Ostali uzvanici nalaze se na konjima i nakon što mlada da svom budućem mužu vina, svi odjašu dalje u smjeru crkve po blagoslov.⁴⁶ Kod Liburna sve je jako slično kao i s ostalim narodima osim što zadnji gost koji ustane na kraju gozbe, mora baciti kruh preko krova mladoženje. Što on više ode u visinu, to se više sreće može očekivati u njihovom novom domu. Ukoliko vijenac pri tom bacanju ostane čitav, tada je to znak da je

⁴² Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*, 36.

⁴³ Isto, 37.

⁴⁴ Hacquet, *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, 31.

⁴⁵ Isto, 37-38.

⁴⁶ Isto, 62-63.

mlada jedina prava djeвица i da će biti dobra kućanica.⁴⁷ Kod nekih plemena ovaj običaj praćen je pucnjavom i veseljem što se znalo produžiti i do osam dana. Pripremaju se svečana jela poput pečene ovce, svinja i drugo koji su uglavnom pokloni uzvanika. Po završetku prve bračne noći iz sobe prva mora izaći mlada, počistiti sve sobe, postaviti stol i donijeti svježe vode sa izvora kako bi se slavlje nastavilo.⁴⁸ U Dalmaciji proces vjenčanja obilježava slavlje uz pečenje koje se okreće na ražnju i veselje Barjaktara koji maše zastavom i dvojice kumova što je učestala pojava današnjih svadbenih pojava. Surovost kod Dalmatinaca vidljiva je na primjeru prve bračne noći gdje potvrda mladenkine nevinosti ovisi o nastavku slavlja.⁴⁹

Svadbeni običaji kod Slavonaca se ne razlikuju puno od južnih Slavena. U daljnjem tekstu istaknute su pojedine razlike koje spominje Hacquet. Mladoženja treba tražiti dozvolu od roditelja mlade kako bi mogao posjetiti djevojku u njezinoj kući i odlučiti se hoće li je ženiti. Proces vjenčanja isti je kao i kod ostalih plemena gdje je djevojka prekrivena velom. Mlada osam dana prije vjenčanja mora poljubiti svakog muškarca koji joj je nadohvat ruke što se tumači kao poštovanje prema muškom rodu.⁵⁰ Kod običnog naroda djevojka kod udaje ne dobiva nikakvu opremu, miraz ili slično, nego mladoženja mora kupiti zaručnicu od njezinog oca. Zapravo se očevo bogatstvo temelji na vještim kćerkama. Postoje i zabilježene situacije kada je kupovina već zaključena, ali neki drugi prosjak ponudi prije zaruka vjedro rakije više, tada se razvoj situacije mijenja i novi prosjak dobiva kćerinu ruku. U njihovim zarukama i na vjenčanju drže se posebni običaji koji su slični židovskim običajima.⁵¹

Kroz 18.stoljeće primjećuje se da su žene bile obučene u skladu sa svojim poslovima i običajima koji se odvijaju u narodu, iako zbog siromaštva rijetke su mogle priuštiti svečaniji komad odjeće. Pisac opisuje svaki narod zasebno i u daljnjem tekstu istaknuti su neki od dojmljivih poput Liburna, Ziljana, Kranjkinja, Morlaka, Hrvata, Dalmatinaca, Ličana i Uskoka. U Istri žene ljeti nose bijelu platnenu odjeću, tek zimi znaju odjenuti crni sukneni ogrtač; kosu pokrivaju nekom vrstom turskog turbana od bijelog platna. Dugu košulju kopčaju oko vrata sa dugmetom i na nogama imaju vunene čarape i cipele sa potplatom i naprijed kapicu za prste. Umjesto šnalama, vezuju se kožnatim remenima; oko pasa nose uski bijeli ili šareni pojas za kojim se na predjelu stomaka nosi buket cvijeća.⁵² Na primjeru plemena na rijeci Zilji saznajemo da žene pletu kosu u viseće pletenice, bijelu košulju koja je zimi

⁴⁷ Isto, 72.

⁴⁸ Isto, 93.

⁴⁹ Isto, 122-123.

⁵⁰ Isto, 139.

⁵¹ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*, 94.

⁵² Hacquet, *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, 38-39.

usklađena sa smeđom jaknom i kratka suknja obrubljena vunanim trakama. Na nogama imaju bijele vunene čarape i oko struka nose pojas, odjeća je prilagođena njihovim poslovima u brdu.⁵³ Kod sjevernih Slavena moda je veoma slična, većinom svoju kosu spletenu u pletenicu pokriju dodatnom maramicom kako se ne bi vidjela, zajedno sa košuljom imaju korzet koji je zašiven za suknju. Zimi se nosi crna gornja haljina, a ljeti obuku bijeli lan.⁵⁴ S druge strane, najljepše žene smatraju se u plemenu Japodi, opisane su kao žene prijatnih boja i crta lica, zavezane kose i košulje sa suknjom kojom se iskazuje njihova lijepa tjelesna građa.⁵⁵ Djevojke u predjelu sjeverne Dalmacije nose malu crvenu kapu s mnoštvom malih novčića ili školjkica i ogrlicu od đinđula. Košulja je zatvorena za vratom, a proteže se sve do gležnja i preko nje se nosi halja sprijeda otvorena do pupka te se zatim veže pamučnim pojasom. Preko svega toga nose jaknu koja doseže do koljena i ima plave vrpce, a na nogama imaju opanke kao i muškarci.⁵⁶ Hrvatica veže kosu unatrag te preko glave nosi crvenu maramu sa bijelim prugama, vrat joj je gol jer košulja nije zakopčana do kraja; nosi korzet koji je spojen sa suknjom i preko toga nosi jaknu od plavog platna, na nogama ima čizme od potpuno žute kože.⁵⁷ Kod Dalmatinaca žena nosi jednu bijelu maramu na glavi složenu u trokut, na tijelu imaju košulju vezanu po kragi i po svim šavovima i pregaču istu kao i kod žena Ličana, a na nogama vunene čarape i opanke ili cipele sa vezicama. Za vrijeme nevremena ili hladnoće odjenu još i halju s rukavima.⁵⁸

Odjeća muškaraca u Slavoniji i Srijemu je napola turska a napola ugarska, dok je odjeća žena najbliža turskoj nošnji ali nije posvuda jednaka. Kod Slavonki haljine su ukrašene malim isječenim komadima od obojenog platna, koje se prišivaju i tako daju od bijele haljine dojam da je raznolike boje. Djevojke iz višeg staleža već su u 18.stoljeću započele se oblačiti prema bečkoj modi koja je u putopisu autora Taubea opisana uz prilog fotografije nošnje iz okolice Privlake. Čapljina pera služe ženama za ukras na glavi koja ujedinjavaju njihov profinjen izgled.⁵⁹ Što se tiče onih žena što su naporno radile u svojim domovima i u polju, one su imale odjeću prikladnu za posao i vremenske nepogode. Iako se muškarac smatrao glavom kuće zbog patrijarhalnog načina života, majka ili žena je bila ta koja se brinula o obitelji i prehranjivala ju svojim radom u polju zajedno sa djecom.

⁵³ Isto, 20.

⁵⁴ Isto, 32-33.

⁵⁵ Isto, 47-48.

⁵⁶ Isto, 86.

⁵⁷ Isto, 94.

⁵⁸ Isto, 126.

⁵⁹ Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*, 130.

4. ZAKLJUČAK

Tijekom povijesti žene su smatrali intelektualno slabije od muškaraca te ih se zbog toga isključivalo iz javnosti, njihov prostor djelovanja bio je isključivo privatan, unutar doma. Pomoću zadane literature vidljiva je usporedba sa djelima dvaju putopisaca 18. stoljeća, Baltazara Haqueta i Friedricha Wilhema von Taubea koji su jedno vrijeme boravili u hrvatskim regijama Dalmaciji i Slavoniji. Haquet je svoje putovanje u Dalmaciju zapisao u djelu „Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena“, dok njegov suvremenik Taube boraveći u Slavoniji zapisuje svoja opažanja u djelu „Povijesni i zemljopisni opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema“. Prvi plan strukture rada posvećen je europskim ženama i društvenim okolnostima, a drugi dio rada temelji se na ženama sa hrvatskih područja koje pripadaju različitim narodima što nam odmah ukazuje na društvene, geografske i klimatske razlike. Za bolje razumijevanje struktura je podijeljena u nekoliko poglavlja kako bi učinkovito prikazali odnos žene i obitelji, posao, svadbenih običaja i načina odijevanja. Oslanjajući se na glavnu tezu o položaju žena u uvodnom dijelu koja je oblikovala strukturu rada primjećujemo da se odnosi i na hrvatsko područje u vrijeme ranog novog vijeka ponajviše u potpoglavlju o obitelji i radu. Razdoblje ranog novog vijeka još uvijek je neistraženo na hrvatskim područjima i nažalost raspolaže sa malo podataka, većinom iz sudskih arhiva ili crkvenih zapisa. Zaključno, iako autorica Wiesner Hanks u svojoj glavnoj historiografskoj tezi o položaju žena smatra da su unatoč podređenosti žene uspjele oblikovati svoju svakodnevnicu, analizom spomenutih putopisnih djela nemamo konkretne primjere koji bi nam dali naslutiti da je hrvatsko područje se razvijalo istom brzinom kao i ostatak zapadne Europe.

LITERATURA

1. Cameron, Euan. *Early Modern Europe: An Oxford History*. Oxford University Press; Oxford, 2001.
2. Hacquet, Baltazar. *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*. Prevela: Božidarka Šćerbe-Haupt. Etnografski muzej: Split, 2008.

3. Hacquet, Balthazar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 2. 6. 2023. (<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24011>>.)
4. Hunt, Lynn; R. Martin, Thomas; H. Rosenwein, Barbara; Hsia, R. Po-chia; G. Smith, Bonnie. *Making of the West: Peoples and culture*. Bedford /St. Martina: Drugo izdanje, 2004.
5. Hurl Eamon, Jeannin. *Women's roles in eighteenth - century Europe*. Greenwood: Oxford, 2010.
6. Marry Wiesner-Hanks, „Women“, u: *Europe 1450-1798. Encyclopedia of the Early Modern World.*, uredio Jonathan Dewald, 233. – 240. New York: Charles Scribner's Sons, 2004.
7. Sršan, Stjepan. „Friedrich Wilhelm von Taube: Opis Slavonije i Srijema 1777./8. godine.“ *Medicinski Vjesnik* 44 (2012), br. 1-4: 183. – 195.
8. Von Taube, Friedrich Wilhelm. *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*. Preveo: Stjepan Sršan. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2012.
9. Wiesner-Hanks, Marry. *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge University Press: Cambridge, 2008.